

Lunds universitet

Avd. för litteraturvetenskap, SOL-centrum

Handledare Rikard Schönström

2022-01-13

Lou Mattei

LIVK10

Så talade den lesbiska kroppen

Écriture féminine och den lesbiska skriften utifrån
Monique Wittigs *Le corps lesbien*

Innehåll

Inledning	3
Presentation av ämne.....	3
Syfte och frågeställningar	4
Tidigare forskning	5
Teori och metod	7
Analys	11
Kroppslighet, begär och sammansmältning	11
Att bespråkliga lesbiskheten	15
Att konstruera ett subjekt	21
Avslutande diskussion	24
Litteraturförteckning	27
Tryckt material.....	27
Otryckt material	28

Inledning

Presentation av ämne

New York, 1979. Den lesbiskfeministiska författaren och teoretikern Monique Wittig (1935–2003) är på konferensen ”The Second Sex, Thirty Years After” där hon presenterar föredraget ”One Is Not Born A Woman” som sedan dess har blivit en av hennes mest kända texter. Författare och litteraturteoretiker Hélène Cixous (1937) är också där, och under konferensen påstår hon att ordet *lesbisk* inte används i Frankrike eftersom det har negativa konnotationer. Wittig reagerar häftigt mot detta och utropar: ”Which France? This is a scandal.”¹ I just denna konflikt mellan feminism, lesbiskhet, litteratur och det franska språket börjar min uppsats.

Wittig föddes 1935 i Alsace, Frankrike och flyttade till Paris på 1950-talet där hon studerade på Sorbonne. Hon debuterade 1964 med den hyllade barndomsskildringen *L’opoponax* för vilken hon mottog det ärofyllda litteraturpriset Prix Médicis. I Paris var hon politiskt engagerad i studentrörelsen 1968 där hon fick ett feministiskt uppvaknande och var en av de grundande medlemmarna av den feministiska gruppen *Mouvement de libération des femmes*.² Senare grundade hon även gruppen *Gouines rouges* som var Paris första lesbiska organisation.³ Wittigs andra och kanske mest kända roman *Les guérillères* publicerades 1969 och blev en viktig skrift för både den franska och amerikanska kvinnorörelsen.⁴ 1974 publicerades Wittigs tredje roman *Le corps lesbien* och tre år senare flyttade hon till USA där hennes arbete främst var teoretiskt inriktat.⁵ Dock fortsatte hon att skriva skönlitterärt fram till sin död 2003, både som novell- och romanförfattare, och som översättare av Djuna Barnes.

Monique Wittig är inget okänt namn i den svenska genusforskningen. I den nyutkomna genusteoretiska antologin *Vad är en kvinna? Språk, materialitet, situation* aktualiseras hon exempelvis av historikern Sara Edenheim.⁶ Hennes mest kända verk är essäerna ”The straight mind” och ovan nämnda ”One Is Not Born A Woman” som båda levererades som föredrag på feministiska konferenser på 1970-talet och som sedan har publicerats i *The Straight Mind and*

---

¹ Namaskar Shaktini, *On Monique Wittig: Theoretical, Political, and Literary Essays*, Chicago 2005, s. 9.

² ”Rörelsen för kvinnors frigörelse”

³ ”Röda flator”

⁴ Shaktini, *On Monique Wittig: Theoretical, Political, and Literary Essays*, s. 7ff. Romantiteln blir ungefär ”Krigerskorna” på svenska.

⁵ *Nationalencyklopedin*, Monique Wittig. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/monique-wittig> (hämtad 2021-12-02).

⁶ Sara Edenheim, ”Kvinnor under uppbrott. Wittig, Butler och samtidens dialektik” i *Vad är en kvinna? Språk materialitet, situation*, Evelina Johansson Wilén och Johanna Sjöstedt (red.), s. 123–151, Göteborg 2021.

Other Essays.⁷ Begreppet ”det heterosexuella kontraktet” myntades av Wittig och är något som förknippas med henne än idag.⁸ I jämförelse med det genusvetenskapliga fältet är Wittigs position i den svenska litteraturvetenskapen mindre framträdande, trots att hon i början av sin karriär var en uppmärksammasad skönlitterär författare och fortsatte skriva skönlitteratur parallellt med feministisk, filosofisk och politisk teori hela sitt liv.

Trots Wittigs franska nationalitet är det i USA hon haft störst genomslag, vilket kanske inte är så märkligt då hon tillbringade den senare delen av livet just där, bland annat som professor vid University of Arizona i Tucson.⁹ Det faktum att hon vunnit litteraturpris i Frankrike och blivit en hyllad genusforskare i USA är ändå en intressant aspekt av hennes karriär. Som en spegling av detta ser jag relationen mellan hennes position i litteratur- respektive genusforskningen i Sverige som något skev. Wittigs lesbiskfeministiska teorier är av stort intresse även för mig, men jag anser framför allt att det är dags för den svenska litteraturforskningen att uppmärksamma hennes radikala, mångtydiga och i min mening oändligt fascinerande poesi och prosa. Med det sagt är det uppenbart att både teori och poesi var av stor vikt för Wittig och att hennes skrivande präglades av båda. Vidare tror jag att den skrivandepraktik som blandar teori och poesi är av särskild vikt för Wittigs lesbiska ärende, vilket jag återkommer till i uppsatsens analysdel.

Syfte och frågeställningar

I föreliggande uppsats ska jag undersöka hur lesbiska erfarenheter manifesteras i det litterära språket, med utgångspunkt i Monique Wittigs prosalyriska roman *Le corps lesbien*.¹⁰ Syftet är att undersöka hur Wittig använder språket för att skriva fram lesbiska erfarenheter och ett lesbiskt subjekt. Jag är intresserad av idén om ett lesbiskt språk eller en lesbisk skrift, i samma anda som Hélène Cixous teori *écriture féminine* som berör den kvinnliga skriften.¹¹ De frågeställningar jag ämnar besvara för att uppnå syftet är: Hur manifesteras lesbiska erfarenheter i det litterära språket? Samt, vilka särskilda möjligheter att skriva fram lesbiska erfarenheter har det poetiska eller litterära språket jämförelsevis med annat språkbruk?

---

⁷ Monique Wittig, *The straight mind and other essays*, Boston 1992, s. 9-20 och s. 21-32.

⁸ *Nationalencyklopedin*, Monique Wittig. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/monique-wittig> (hämtad 2021-12-02).

⁹ Shaktini, *On Monique Wittig: Theoretical, Political, and Literary Essays*, s. 10.

¹⁰ Monique Wittig, *Le corps lesbien*, Paris 1973. ”Den lesbiska kroppen” (min övers.)

¹¹ Begreppet *écriture féminine* kommer att presenteras djupare i teori-avsnittet.

För att svara på frågorna ska jag undersöka några av romanens teman. Begäret, kroppen och språket är de tre aspekter av romanen jag anser vara mest relevanta för att besvara mina frågeställningar i relation till *Le corps lesbien*. Genom att undersöka Wittigs språkliga strategier vill jag ta reda på hur hon skapar ett lesbiskt subjekt och hur själva språksystemet används och manipuleras för att gestalta lesbiska erfarenheter. Tätt sammankopplat med detta finns gestaltningen av den lesbiska kroppen, något som titeln skvallrar om är centralt i romanen. Till sist går det inte att tala om kropp utan att tala om begär, och begäret är självklart en viktig aspekt i skapandet av lesbisk sexualitet.

Tidigare forskning

I en svensk kontext har jag haft mycket svårt att komma över något skrivet om Monique Wittig skönlitterära skrivande – de svenska texter som nämner Wittig är som tidigare nämnt framför allt från genusforskningen. Däremot finns en uppsjö litteraturanalyser av Wittigs verk från amerikanskt håll. I detta avsnitt har jag valt att fokusera på de artiklar som behandlar just *Le corps lesbien* då det är vad som är relevant för min studie. De flesta artiklarna är från 1980- och 1990-talet vilket säger något om i vilken kontext Wittig framför allt har aktualiserats. Sedan queerbegreppets genomslag på 90-talet har diskursen kring lesbisk politik, identitet och litteratur snarare blivit en del av det större paraplybegreppet queer än undersökt som något särskilt, vilket nog delvis förklarar att intresset för Monique Wittigs uttalat *lesbiska* litteratur har svalnat de senaste tjugo åren.¹²

Namascar Shaktini har skrivit flera texter om Wittig och var även redaktör för antologin *On Monique Wittig: Theoretical, Political, and Literary Essays* som publicerades 2005. Shaktinis två viktigaste artiklar för min undersökning har varit ”Displacing the Phallic Subject: Wittig’s Lesbian Writing” och ”Monique Wittig’s New Language”.¹³ I båda texterna sätter Shaktini Wittigs litterära språk och skrivandepraktik under lupp och analyserar dessa utifrån ett lesbiskfeministiskt perspektiv. Karin Cope intresserar sig för språket ur lingvistisk synvinkel i artikeln ”Plastic Actions: Linguistic Strategies and *Le Corps lesbien*” och det gör likaså Marthe

---

¹² Ytterligare en bidragande faktor kan säkert vara Judith Butlers avfärdande analys av Wittig i *Gender Trouble*, som ju fått extremt stort genomslag i både USA och Europa. Läs mer om detta i Teresa de Lauretis artikel ”When Lesbians Were Not Women” i antologin *On Monique Wittig. Theoretical, Political, and Literary Essays*, s. 51-62.

¹³ Namascar Shaktini, ”Displacing the Phallic Subject: Wittig’s Lesbian Writing”, *Signs*, vol. 8, no. 1, 1982: 29-44. <http://www.jstor.org/stable/3173480> (Hämtad 2021-12-08); Namascar Shaktini, ”Monique Wittig’s New Language”, *Pacific Coast Philology*, vol. 24, no. 1/2, 1989: 83-93. doi: 10.2307/1316604.

Rosenfeld i sin text "The Linguistic Aspect of Sexual Conflict: Monique Wittig's *Le Corps lesbien*".¹⁴ Ytterligare en text som fokuserar på språket men ur ett annat perspektiv är Kym Martindales "Author(iz)ing the Body – Monique Wittig, "The lesbian body" and the Anatomy of Texts of Andreas Vesalius" som sätter Wittigs lesbiska skrivande i relation till västerlandets äldsta anatomiska texter.¹⁵

Jag har också funnit ett flertal artiklar som ställer Monique Wittig och Hélène Cixous mot varandra, som vore de motsatser. Detta är självfallet av intresse för mig som vill försöka föra dem samman för att se om Cixous lära kan appliceras på Wittig. I den frågan säger många skarpt nej, bland andra Diane Griffin Crowder i "Amazons and Mothers? Monique Wittig, Hélène Cixous and Theories of Women's Writing" och likaså Hélène Vivienne Wenzel i "The Text as Body/Politics: An Appreciation of Monique Wittig's Writings in Context".¹⁶ Wenzel menar att Cixous och Wittig är helt oförenliga eftersom Cixous teori om *écriture féminine* bygger på idén om kvinnans *différance*¹⁷, och därmed reproducerar den patriarkala idén om att kvinnor och män är olika – något som Wenzel (och många med henne) anser vara grunden för patriarkalt förtryck.¹⁸ Konflikten är en klassisk feministisk krock mellan likhets- och särartsfeminism i litterär skrud. Jag är dock inte enig om att denna grundläggande skiljemening gör det omöjligt och poänglöst att sammanföra Cixous teorier med Wittigs text, utan ser tvärtom både hur Wenzel förenklar och förminskar vad *écriture féminine* kan innebära och hur en potentiellt fruktbar analys åsidosätts.

När det kommer till min analysmetod – att utvidga begreppet *écriture féminine* genom att applicera det på queera texter – har Elizabeth Stephens studie *Queer writing: Homoeroticism*

---

¹⁴ Karin Cope, "Plastic Actions: Linguistic Strategies and *Le Corps Lesbien*", *Hypatia* vol. 6, no. 3, 1991: 74–96. Hämtad från <http://www.jstor.org/stable/3809840> 2021-11-29; Marthe Rosenfeld, "The Linguistic Aspect of Sexual Conflict: Monique Wittig's 'Le Corps Lesbien.'", *Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, vol. 17, no. 2, 1984: 235–41. Hämtad från <http://www.jstor.org/stable/24778798> 2021-11-30.

¹⁵ Kym Martindale, "Author(iz)ing the Body – Monique Wittig, "The lesbian body" and the Anatomy of Texts of Andreas Vesalius", *European Journal of Women's Studies*, vol. 8 no. 3, 2001: 343-356. Hämtad från <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/12592950.pdf> 2021-11-05.

¹⁶ Diane Griffin Crowder, "Amazons and Mothers? Monique Wittig, Hélène Cixous and Theories of Women's Writing", *Contemporary Literature* vol. 24, no. 2, 1983: 117–44. doi: 10.2307/1208100. Hélène Vivienne Wenzel, "The Text as Body/Politics: An Appreciation of Monique Wittig's Writings in Context", *Feminist Studies*, vol. 7, no. 2, 1981: 264–87. doi: 10.2307/3177524.

¹⁷ Begreppet *différance* myntades av filosofen Jacques Derrida som tillhör samma tanketradition som Hélène Cixous. För att särskilja begreppet från det franska ordet för skillnad som uttalas likadant men stavas *différence*, valde Derrida att byta ut ett "e" till ett "a". Genom uppsatsen är det alltså Derridas och Cixous användning av *différance* som åsyftas.

¹⁸ Wenzel, s. 266.

in Jean Genet's fiction varit till stor hjälp, och då särskilt kapitlet "Towards an *Écriture Homosexuelle*".¹⁹ Utöver hennes bok har jag endast funnit ytterligare en text som talar om *écriture homosexuelle* och det är Benjamin Klanieckis artikel "Reading Bruce Chatwin: Towards an *écriture homosexuelle*".²⁰ I förståelsen av Hélène Cixous och *écriture féminine* på svenska har Kerstin Muncks studie *Att föda text. En studie i Hélène Cixous författarskap* varit viktig, men också Mara Lees användande och tolkning av Cixous i *När Andra skriver. Skrivande som motstånd, ansvar och tid*.²¹

Teori och metod

För att undersöka hur lesbiska erfarenheter skildras med hjälp av det litterära språket har jag vänt mig till teorier som kretsar kring den skrivande praktiken i relation till ett marginaliserat skrivande subjekt, och särskilt Hélène Cixous litterära teori om *écriture féminine*. Eftersom min uppsats fokuserar på det lesbiska subjektet och det lesbiska skrivandet mer än bara det kvinnliga, kommer även kritiska perspektiv på Cixous teori spela in. Föreliggande uppsats kommer alltså att cirkulera kring den lesbiska skriften och hur den kan fungera. Jag utgår från tesen att det litterära språket har särskilda möjligheter att rymma lesbiska (och andra marginaliserade) erfarenheter som inte går att formulera utanför poesin och litteraturen. Litteraturen är, enligt min uppfattning, gränsöverskridande i sin natur. En förutsättning för att skapa litteratur är språket, vilket kan sätta käppar i hjulet eftersom det standardiserade språket speglar många av de härskande samhällsstrukturer litteraturen vill ifrågasätta och frigöra sig från. Därför kan det standardiserade språket begränsa vad vi kan säga, och hur. Att behöva formulera sig på den dominerande kulturens språk kan sabotera för den som vill skriva fram ett marginaliserat subjekt. Om man, som de flesta teoretiker vars resonemang jag stödjer mig på i denna uppsats, anser att språket (precis som resten av världen) lyder under en manlig (och

---

¹⁹ Elizabeth Stephens, "Towards an *Écriture Homosexuelle*" i *Queer Writing. Homoeroticism in Jean Genet's Fiction*, s. 138-178. London 2009. E-bok.

²⁰ Benjamin Klaniecki, "Reading Bruce Chatwin: Towards an *écriture homosexuelle*" i *Talking Bodies Vol. II. Bodily Languages, Selfhood and Transgression*, Bodie A. Ashton, Amy Bonsall och Jonathan Hay (red.), s. 41-65. London 2020. E-bok.

²¹ Kerstin Munck, *Att föda text. En studie i Hélène Cixous författarskap*, Stockholm/Stehag 2004; Mara Lee, *När Andra Skriver. Skrivande som motstånd, ansvar och tid*, Göteborg 2014, nummer 50 i serien ArtMonitor. Diss. Göteborgs universitet, 2014.

heterosexuell) ordning är det således nödvändigt att bråka med språket, att experimentera med det och störa (disrupt) den manliga och normativa, dominerande kulturen som språket är en del av. Detta paradoxala påstående är uppsatsens själva grundpelare – att litteraturen har en särskild möjlighet att gestalta icke-normativa upplevelser, men att det finns en begränsning i att tvingas formulera sig på den dominerande kulturens språk och att man som författare därför måste jobba med språket på ett annat sätt för att formulera det marginaliserade subjektets erfarenheter. Resultatet av detta, när det kommer till ett lesbiskt subjekt, är det som vi skulle kunna kalla för ”det lesbiska språket”.

Som tidigare nämnt använder jag den feministiska litteraturteorin *écriture féminine* som teoretisk utgångspunkt. Begreppet myntades av den franska författaren Hélène Cixous i texten ”Le rire de la Méduse” och har i svensk översättning kallats för den kvinnliga skriften.²² Det kan emellertid vara komplicerat att få grepp om vad *écriture féminine* innebär. Cixous har motsatt sig en enkel definition och har skrivit att ”[d]et är för närvarande omöjligt att fastställa en skriftens kvinnliga praktik” och varnat om att försöka ”stänga in den, koda den”.²³ Trots det finns vissa kännetecken, och litteraturvetaren Kerstin Munck sammanfattar dessa som ”rösten, kroppen, sången, den icke-lineära diskursen, en utmaning av den fallocentriska diskursen, en annan bekräftelse av kvinnan än den tystnadens fälla som vanligtvis reserverats för henne”.²⁴ *Écriture féminine* finns i den oväntade, opålitliga texten som svänger och är instabil, som stör ordningen. Elisabeth Stephens formulerar det som att det är i textens sprickor och misslyckanden som möjligheten för kvinnligt språk sipprar fram. Den kvinnliga skriften jobbar med att visa upp de delar av språket som är trasiga på grund av sin fallocentrism, att balansera på gränsen av språket för att problematisera den dominerande kulturens språk och belysa dess begränsningar.²⁵

I sin bok *Queer Writing – Homoeroticism in Jean Genet’s Writing* använder Elisabeth Stephens *écriture féminine* som teoretisk grund för att i kapitlet ”Towards an *Écriture Homosexuelle*” undersöka om det går att applicera Cixous litterära teori på en manlig, homosexuell författares skrift. Genet är dessutom en av de författare som Cixous själv nämner som exempel på *écriture féminine*, tillsammans med Marguerite Duras och Colette.²⁶ Stephens ställer liknande frågor i sin undersökning av Jean Genet som de som upptar mig i läsandet av

---

²² Hélène Cixous, *Medusas skratt*, översättning av Sara Gordan och Kerstin Munck, Stockholm 2015.

²³ Munck, s. 194.

²⁴ Ibid.

²⁵ Stephens, s. 152.

²⁶ Cixous, s. 10.

Monique Wittig: "If femininity (or queerness) is seen as outside of and other to language and systematisation, how can it be represented in any language, which is, inescapably, structured by grammar and syntax? If the systems of logic, syntax and knowledge are all seen inevitably to (re)produce normative thought, then any writing that makes use of these will necessarily and inescapably remain within that regime of normativity. Could language be otherwise?"²⁷ Stephens försöker förstå hur skrivandet påverkar relationen mellan ett marginaliserat subjekt och den dominerande kulturens språk. Trots att det marginaliserade subjektet behöver använda sig av språket som är präglad av den dominerande kulturens normer ser Stephens att relationen dem emellan kan "be reconfigured and reconceptualised through the practice of writing itself."²⁸ Skrivande i sig innebär alltså särskilda möjligheter för det marginaliserade subjektet.

Till viss del kommer jag att inkludera Wittigs egna tankar kring skrivande i min analys. Detta är inte i syftet att hitta svar om en skönlitterär text i författarens egna "förklaringar", utan för att hennes teori (både lesbiskfeministisk och mer litterärt inriktad) märkbart har påverkat de forskare som tidigare har skrivit om henne. Jag ser tolkningarna av Wittigs teori som en stor del i förståelsen av hennes litterära verk i relation till *écriture féminine* och Cixous, något jag återkommer till. Av denna anledning har jag valt att diskutera Wittigs egna tankar men utan att se dem som "facit" eller av större vikt för min analys än någon annan. En viktig text är "The point of view: Universal or particular?" där Wittig har samlat reflektioner och tankar kring språk och skrivande som uppkommit under hennes översättningsarbete av Djuna Barnes roman *Spillway*. Wittig skriver i en kort introducerande paragraf att dessa tankar "are related to Djuna Barnes's work and to my own work".²⁹ I följande citat belyser Wittig problematiken i att skriva utifrån en marginaliserad kropp:

Writing a text which has homosexuality among its themes is a gamble. It is taking the risk that at every turn the formal element which is the theme will overdetermine the meaning, monopolize the whole meaning, against the intention of the author who wants above all to create a literary work. [...] When this happens to a text, it is diverted from its primary aim, which is to change the textual reality within which it is inscribed.³⁰

---

²⁷ Stephens, s. 154.

²⁸ Stephens, s. 141.

²⁹ Wittig, *The straight mind and other essays*, s. 59.

³⁰ Wittig, *The straight mind and other essays*, s. 62f.

Wittig menar att texter med homosexualitet som huvudtema riskerar att bli avledda från sitt mål att skapa förändring i en textuell verklighet. Hon fortsätter sedan med att hävda att "[a] text by a minority writer is effective only if it succeeds in making the minority point of view universal, only if it is an important literary text".³¹ Enligt Wittig måste det lesbiska skrivandet göra det marginaliserade subjektets erfarenhet universella, samtidigt som texten framför allt måste hålla hög litterär kvalitet *trots* att den lesbiska (eller kvinnliga, eller annat förtryckta) erfarenheten är textens huvudtema.³² Textens litterära förtjänster måste vara tillräckligt stora för att den partikulära erfarenheten som beskrivs ska uppfattas som universell, och därmed relevant för en publik utanför den marginaliserade gruppen.

Något som är intressant är att Wittig i början av samma text ifrågasätter konceptet "feminine writing" och förkastar det som något omöjligt eftersom det skulle vara baserat på begreppet "kvinna" – något hon ser som en myt. Hon ser *écriture féminine* som en reproduktion av förståelsen av kvinnan som Annan, och eftersom det enligt henne inte finns någon skillnad mellan könen (förutom den som skapas och upprätthålls med hjälp av förtrycket mot kvinnor) är det befängt att formulera en teori baserad på en osanning. De som kritiserar begreppet "lesbisk skrift" skulle nog argumentera på liknande sätt och säga att det inte finns något "naturligt" lesbiskt, ingen lesbisk essens som går att återfinna i alla lesbiska. Haken är att lesbiska enligt Wittig står utanför könsmaktsordningen. Enligt henne bygger kvinnors underordning, men också det förtyckande konceptet kön generellt, på en heterosexuell modell och eftersom lesbiska inte följer detta är de i den bemärkelsen inte kvinnor. Wittig menar att begreppet "kvinna" endast beskriver en (underordnad) relation till en man, och eftersom lesbiska undviker detta genom att inte vara i relationer med män vore det falskt att kalla dem kvinnor.³³ Wittigs förståelse av lesbiskhet handlar alltså inte om någon inneboende essens eller identitet utan om en praktik – ett sätt att leva där man genom att undvika relationer med män kan frigöra sig från den förtryckande kategorin kvinna.

Vad kan då den lesbiska skriften innebära? Karin Cope skriver om Wittigs olika språkliga strategier och sammafattar det som att "'to lesbianize,' then, describes a writing practice that shifts discourse away from sex as what determines what one is; it operates to fracture apparently naturalized generic distinctions (such as male/female) so that one may write other than

---

³¹ Wittig, *The straight mind and other essays*, s. 64.

³² Här använder Wittig Proust som främsta exempel, som enligt henne lyckats skapa ett litterärt monument med *À la recherche du temps perdu* "even though homosexuality is the theme of the book" (*The straight mind and other essays*, s. 64).

³³ Wittig, *The straight mind and other essays*, s. 30ff.

according to their ontological constraints.”.³⁴ Dianne Griffin Crowder menar att en viktig aspekt är att påpeka språkets sprickor och frånvaron av kvinnliga erfarenheter. Hon menar att "[l]esbian writing' therefore acknowledges the historical silence of women and seeks to correct it by filling in the gaps".³⁵ Detta påminner om Stephens förståelse av *écriture féminine* och hennes vidare användning av teorin för att förstå Genets skrivande som *écriture homosexuelle*, men också Kerstin Muncks emfas på att *écriture féminine* handlar om ett språk som bekräftar snarare än tystar kvinnan.³⁶

Jag kommer att använda Wittigs resonemang kring "feminine writing" och den lesbiska skriften och jämföra dessa med Cixous och Stephens användning av *écriture féminine* respektive *écriture homosexuelle*. Dessa teorier kommer guida mig genom en närläsning av *Le corps lesbien* för att hitta svar på frågan om ett lesbiskt språk existerar, och hur det i sådana fall ser ut. Genom att både använda Wittigs egna teorier kring skrivande och Cixous idé om *écriture féminine* vill jag belysa hur olika aspekter av teorierna tillsammans kan bilda en hel förståelse av texten. I min undersökning har jag utgått från det franska originalet av romanen, men den finns även i engelsk översättning av David Le Vay.³⁷ I den engelska utgåvan återfinns ett förord skrivet av Wittig (på engelska) som jag använder mig av i analysen. Utöver detta har jag tagit del av det första utkastet av en svensk översättning av romanen som poeten och översättaren Athena Farrokzhad generöst har delat med sig av. Detta har varit till stor hjälp särskilt i mina citat.³⁸

Analys

Kroppslighet, begär och sammansmältning

Att återge fabel och intrig i *Le corps lesbien* är komplicerat då både mycket och lite händer. Vi följer ett jag, det splittrade subjektet *j/e*, och ett du. Platsen är en ö som ibland benämns som Lesbos vilket förstärker titelns proklamerande om ett lesbiskt universum. Genom romanen som är uppdelad i kortare texter eller dikter pågår en kamp mellan jaget och duet, en kamp där de ömsom smälter samman och slits isär. Förutom den prosalyrisk text som för fram detta narrativ

---

³⁴ Cope, s. 83.

³⁵ Griffin Crowder, s. 128.

³⁶ Stephens, s. 152; Munck, s. 194.

³⁷ Wittig, *The Lesbian Body*, New York 1975.

³⁸ Athena Farrokzhad, översättare och poet, personlig kommunikation via e-mail, 2021-12-21.

består romanen av elva avbrott i form av uppslag med text i versaler och större stil än prosatexten. Dessa uppslag kan närmast beskrivas som ett uppräknande av kroppsdelar och kroppsvätskor och blir därmed listor på aspekter till den lesbiska kroppen. Uppräknandet ramas in av "LE CORPS LESBIEN" som inleder det första uppslaget och avslutar det sista.³⁹ Splittring och fragmentering finns här på flera nivåer. Dels består prosanarrativet av korta delar som skulle kunna läsas som enskilda dikter. Vidare är dikt-jaget splittrat och uppdelat till ett *j/e*, något jag återkommer till i avsnittet om språk.⁴⁰ Insprängt i prosan kommer sedan listorna med kroppsdelar, nästan som en självständig, parallell text som avbryter den primära berättelsen. Genom dessa avbrott blir läsaren också medveten om den fysiska kroppens närvaro och roll i skapandet av ett lesbiskt subjekt.

Listorna och jagets begär efter duet skapar en särskild intensitet och ett fokus på kroppen. Den lesbiska kroppen länkas samman med det lesbiska begäret, det är nästan jagets begär efter duet som skapar lesbiskheten. I relationen mellan deras två kroppar uppstår lesbiskheten. Den åtrå som driver romanen framåt beskrivs inte (endast) i traditionellt sensuella ordalag, utan här finns en stark önskan om att bli ett med den andra på ett sätt som knappast är möjligt. Mer än att dyrka duets yta vill jaget plocka isär duets kropp, se insidan av den och bygga ihop de två till en. Precis som i det personliga pronomenet *j/e* finns här en splittring mellan insidan och utsidan, mellan de kroppsdelar som är traditionellt erotiskt laddade och de som vanligtvis inte hör hemma i en sexskildring. Som här, när den sexuella situationen går från att engagera klitoris till inälvor: "M/on clitoris l'ensemble de m/es lèvres sont touchés par tes mains. À travers m/on vagin et m/on utérus tu t'introduis jusqu'à m/es intestins en crevant la membrane. [...] Ce faisant tu parles de l'odeur de m/es organes mouillés, tu parles de leur consistance, tu parles de leurs mouvements, tu parles de leur température."⁴¹ Denna typ av närhet och sammansmältning mellan jaget och duet är karaktäristiskt för skildringen av kropp och sexualitet i romanen. Vissa situationer skulle i en annan kontext kanske inte ens läsas som sexuella, men blir det på grund av den konstanta erotiseringen av varje del av kroppen. Exempelvis kan ögat bli en erogen zon då jaget drabbas av ett begär att se vad som finns bakom duets öga: "Les charnières musculaires permettant à ton œil de se mouvoir m/e fascinent tant que j/e mets m/a langue aux endroits où elles sont attachées au nerf interne et au nerf externe par un nœud simple. Dans ces mouvements

---

³⁹ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 22 och s. 175. "DEN LESBISKA KROPPEN" (min övers.)

⁴⁰ "J/ag" (min övers.)

⁴¹ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 33. "M/in klitoris m/ina båda läppar berörs av dina händer. Genom m/in vagina och m/in livmoder kommer du in spräcker membranet upp mot m/ina tarmar. [...] Medan du gör det talar du om m/ina fuktiga organs lukt, du talar om deras konsistens, du talar om deras rörelser, du talar om deras temperatur." (min övers.)

j/e touche la partie ordinairement cachée de ton globe, j/e répands m/a salive sur lui, j/e le lèche, j/e le prends entre m/es lèvres, [...] j/e m//introduis m/a bouche m/a langue m/es doigts”.⁴² Genom att använda ord som fylls med erotisk laddning när de står i relation till en kropp – som att slicka, att ta något mellan sina läppar och att föra in något, skapar Wittig en erotisk laddning till *alla* delar av kroppen. Samma sak händer i det tidigare citerade stycket när duets ”dirty talk” inte bara handlar om jagets slida, utan även om de inre organen. I denna explicita kroppslighet och det oväntade sättet att använda språket på ser jag Wittigs samhörighet med *écriture féminine*. Lesbisk sexualitet är (precis som kvinnlig sexualitet generell) något som det saknats ord för i språket, möjligen eftersom det är en sexualitet som inte utgår från falloctrism. Det finns sprickor i språket eftersom det saknas ord för det lesbiska begäret. Wittigs lesbiska skrivande tar sig an uppdraget och visar gränsen för hur man kan gestalta ett sexuellt begär, och har därför tydliga kopplingar till både *écriture féminine* och *écriture homosexuelle*.

Det kroppsliga begäret är sammanlänkat med det som kan uttalas och bespråkligas. Elizabeth A. Meese betonar vikten av språkets makt över begäret, och tvärtom, och när hon skriver ”[a]s I catalogue my lover’s body – fingers, hands, feet, eyes, nose, knees – every aspect takes on its erotic possibilites” känns det nästan som att hon talar direkt till Wittig.⁴³ I uppräknandet av kroppens alla delar skapar hon en laddning, en erotisk potential i varje del av den lesbiska kroppen. Just att den kropp hon skapar är uttalat *lesbisk* är nästan det som förutsätter och skapar begäret.

Le corps lesbien är en roman som experimenterar med form på olika sätt. Kym Martindale analyserar listorna med kroppsdelar genom att jämföra dem med läkaren Andreas Vesalius anatomiska texter från 1600-talet, som la grunden till hur mänsklig anatomi lärs ut än idag.⁴⁴ Det finns stora likheter mellan Wittigs listor på lesbiska kroppsdelar och 1600-talets anatomitexter, och Martindale menar att Wittig genom detta ifrågasätter den västerländska anatomilärens auktoritet och utmanar idén om att den traditionen står för objektiv kunskap. Under Vesalius tid bestod rådande uppfattning av kvinnokroppen blott som en variant av den normativa (mans)kroppen. Förståelsen av kvinnans anatomi stod i relation med mannens kropp, som utgjorde normen för en mänsklig kropp. Det finns alltså en lång tradition av att se det

---

⁴² Wittig, *Le corps lesbien*, s. 82. ”De muskulära knutpunkter som möjliggör ditt ögas rörelser fascinerar m/ig så pass mycket att j/ag placerar m/in tunga på stället där de sitter ihop med den inre nerven och den yttre nerven genom en enkel knut. Genom dessa rörelser rör j/ag den kroppsdel som vanligtvis göms av din ögonglob, j/ag breder ut m/itt saliv över den, j/ag slickar den, j/ag tar den mellan m/ina läppar, [...] j/ag för in m/in mun m/in tunga m/ina fingrar” (min övers.)

⁴³ Elizabeth A. Meese, (*SeM*) *erotics: theorizing lesbian : writing*, New York 1992, s. 90.

⁴⁴ Martindale, s. 348.

manliga som universellt och det kvinnliga som partikulärt.⁴⁵ Det som Wittigs verk genom sitt lesbiska anspråk på den västerländska anatomiläran gör är att belysa hur den vetenskap som ses som objektiv alltid innehåller ideologi. Sanning är kontextuellt, menar Wittig när hon skriver fram en ny mänsklig anatomi utifrån ett lesbiskt subjekt. Den lesbiska kroppen är en levande kropp med kroppsvätskor, blodomlopp, hjärtslag och sexuell upphetsning. Exempelvis nämns ”LA CYPRINE [...] LA LYMPHE [...] LES HUMEURS [...] LES SUPPURATIONS” som delar av den levande, älskande lesbiska kroppen.⁴⁶ Den lesbiska kroppen är aktiv, den producerar slidekret, var och vävnadsvätska. Till skillnad från Vesalius anatomiska texter säger sig inte *Le corps lesbien* vara objektiv utan firar istället den lesbiska subjektiviteten. Dock har texten samma universella anspråk då den i viss mån syftar till att göra det lesbiska universellt snarare än marginellt. Att göra det genom kroppen är effektivt eftersom kroppen talar till det mest universellt mänskliga – alla människor har en. Genom att benämna den mänskliga kroppens delar och organ som lesbiska vill Wittig visa att lesbiskhet inte är perifert eller partikulärt, utan lika universellt som den heterosexuella manligheten.

I en scen är det duet som dissekerar jaget, som fortsatt är berättare och återger vad som sker.⁴⁷ Att det är den dissekerade som talar förstår jag som ett sätt att ge röst åt den kropp som annars bara blir betraktad och tolkad, istället för att själv få berätta. Även den lesbiska kropp som blir särskådad och skuren i bitar är ett subjekt och fortsätter att föra sin egen talan. Samtidigt är det duet som berättar för jaget vad hon ser inuti henne, vilket gör detta till en öm och intim situation. Att upptäcka den lesbiska kroppen inifrån och ut är något som de gör tillsammans. Det nedbrytande och isärplockande blir också ett byggande. Genom att dekonstruera kroppen konstrueras den samtidigt.

De elva avbrytande uppslagen fungerar som ett parallellt narrativ, än mer poetiskt än romantexten är, och bara genom sin form får vi en känsla av det avbrutna, oförutsägbara och störande som kännetecknar *écriture féminine*. Detta avbrytande narrativ förstärker känslan av texten som både fragmentarisk och konstruerande på samma gång – ord för ord, kroppsdel för kroppsdel byggs den lesbiska kroppen och det lesbiska subjektet upp. Detta gör Wittig genom att inte bara själv dissekera den mänskliga kroppen utan också genom att föra in ett lesbiskt begär som centralt i kroppens konstitution.

---

⁴⁵ Martindale, s. 346.

⁴⁶ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 22. ”LUBRIKATIONEN. [...] LYMFAN. [...] KROPPSVÄTSKORNA. [...] VARBILDNINGARNA.” (min övers.)

⁴⁷ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 62f.

Att bespråkliga lesbiskheten

Den språkliga utgångspunkten för Wittig är att språksystemet är manligt och därmed exkluderar kvinnor och kvinnliga erfarenheter. Resonemanget kring att det manliga är universellt och det kvinnliga partikulärt bekräftas av det franska språkets grammatik. De personliga pronomen ”elle” (hon) och ”il” (han) blir i plural ”elles” (de, femininum) och ”ils” (de, maskulinum), men så fort en man ingår i gruppen som beskrivs används formen ”ils”, oavsett hur många kvinnor som finns i gruppen. Det manliga överväger det kvinnliga och det allmänmänskliga är alltid maskulint, även på en språklig nivå.⁴⁸ För att göra motstånd mot detta är *Le corps lesbien* skriven i förstaperson eftersom ”I [Je] obliterates the fact that *elle* or *elles* are submerged in *il* or *ils*, i.e., that all the feminine persons are complementary to the masculine persons.”⁴⁹ Men det är inte bara så enkelt. Wittig skriver i förordet till den engelska översättningen av *Le corps lesbien* att “I [Je] as a generic feminine subject can only enter by force into a language which is foreign to it, for all that is human (masculine) is foreign to it, the human not being feminine grammatically speaking but he [il] or they [ils].”⁵⁰ Endast jag-form räcker inte för att frigöra språket från den patriarkala normen. När jag-formen ska vara ett allmänt kvinnligt subjekt krävs ett slags våld för att bryta sig in i det exkluderande språksystemet. Här skiljer Wittig på jaget som talar och författarens egna jag som skriver och menar att textens jag tack vare den okönade jag-formen kan vara ett fritt subjekt och glömma att hon är Annan i det manliga språksystemet. Detta kan dock inte författaren göra, eftersom hon skriver ur sin upplevelse som ett partikulärt (inte universellt) subjekt. Motsättningen mellan textens jag och författarjaget skapar en spänning mellan det levda och det skrivna som Wittig lyfter fram genom att skriva *J/e* i stället för bara *Je*. Wittig menar att splittringen av kvinnor som leder till att de ses som ofullständiga subjekt är något som bör synas i texten. Det går att återkoppla detta till hennes tankar kring språklig våldsamhet. Om kvinnliga erfarenheter ska få plats i det manliga språket behöver de ta sig in med våld, och att separera de två bokstäverna i det personliga pronomenet *je* tolkar jag som ett konkret exempel på det våld som Wittig anser krävs.

Ansatsen och intentionen med det grammatiska brottet är tydlig: “*J/e* poses the ideological and historic question of feminine subjects.”⁵¹ Min förståelse av *Le corps lesbien* är att det är

---

⁴⁸ Det finns likheter mellan detta och det svenska allmänna pronomenet ”man” som används som engelskans ”one”. I vissa svenska feministiska sammanhang är det därför vanligt att medvetet byta ut ”man” mot det okönade ”en”.

⁴⁹ Wittig, *The lesbian body*, s. 10.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Wittig, *The lesbian body*, s. 11.

vad hela romanen vill göra. Romanens uttalade mål är att skriva fram och skapa ett lesbiskt subjekt. ”The body of the text subsumes all the words of the female body” skriver Wittig, men hon påpekar också genom titeln att det är den specifikt *lesbiska* kroppen som skapas.⁵² Här finns alltså även en performativ ambition, en vilja att skapa något genom språket.

I avhandlingen *När Andra skriver. Skrivande som motstånd, ansvar och tid* diskuterar Mara Lee performativitet och tar upp det som ett avgörande element för *écriture féminine*. Texten ska, precis som i ”Le rire de la Méduse”, *göra* teori. En nyckel för att lyckas med detta är användandet av det poetiska språket. Lee menar att det poetiska språket har förmågan att *göra* där det teoretiska språket endast kan säga. Det poetiska språket kan alltså lyckas förändra en materiell eller textuell verklighet genom sin performativa aspekt.⁵³ I relation till Wittig väcker detta resonemang tankar kring hennes roll som både lesbiskfeministisk teoretiker och skönlitterär författare. Hennes fokus på hur språket fungerar performativt och skapar vår verklighet, och hur man därmed kan påverka verkligheten genom språket, styrker tesen att hon även i sitt skönlitterära skrivande ville arbeta performativt.⁵⁴ Utöver *Le corps lesbien* brukar hennes *Les Guérillères* nämnas i feministiska sammanhang, just för hur Wittig arbetar med språket för att skriva ur perspektivet av ett kvinnligt kollektiv. Att kombinera teori och poesi för att skapa en performativ text är alltså en strategi hon har använt sig av förut.

Vad är det i språket som gör att vi förstår berättelsen som lesbisk? För att texten ska läsas som lesbisk behöver läsaren se jaget som ett kvinnligt (lesbiskt) subjekt, och duet likaså. Hur kan det garanteras? Är inte den autodiegetiska berättarpositionen ett klassiskt litterärt grepp för att föra läsaren närmare texten och skapa utrymme för denne att föreställa sig själv i berättarjagets skor? Vad händer då om någon läser in ett manligt jag? Upphör texten då att vara lesbisk? Tidigare redogjorde jag för fördelarna med att använda *j/e* i stället för *il* eller *elle*. Men detta är i sådana fall faran. Så här skriver Karin Cope om att använda jaget:

When anyone says "I," that I is always multiplied and thereby fractured, functioning both as temporary place-holder (a site-ation) and citation. When I say "I," I am citing or borrowing "I." When I say "I," it stands for me, but if you say it, then it will stand for you. And if either of us reads someone else's "I," (say, Wittig's), then we read that "I" in three coincident ways: as the speaker's or narrator's "voice," as a citation that he or she makes of

---

⁵² Wittig, *The lesbian body*, s. 10.

⁵³ Lee, s. 24.

⁵⁴ För vidare läsning om detta, se ”The Straight Mind”, s. 21-32 i *The straight mind and other essays*.

the "empty sign" "I" in order to narrate, and as a possible point of identification or reappropriation for you or me, the readers.⁵⁵

Jaget är i sig något mångfaldigt och fragmenterat. Att skriva ”jag” är att citera, och att skriva med flera lager. I citatet ovan lyfter Cope betydelsen av att romanens ”jag” är ett så kallat *tomt tecken* som lingvisten Émile Benveniste formulerade det. Personliga pronomen är exempel på tomma tecken då de inte refererar till ett särskilt, bestående ting utanför språket, utan endast står för en tillfällig mening beroende på kontexten de används i.⁵⁶ Som konsekvens bär textens ”jag” på flera betydelser simultant, och kan egentligen aldrig fixeras till en enskild stabil betydelse. I *Le corps lesbien* förstår jag det som att minst ett av dessa lager av jaget färgas lesbiskt på grund av det uttalade lesbiska anspråket från texten. Det finns samtidigt ett tomrum i jaget som gör plats för läsarens självidentifikation med texten, men det är inget som motarbetar det lesbiska subjekt som finns där *också*. Vidare menar Cope att ”lesbianiseringen” av texten kanske främst syftar på att föra in en lesbisk diskurs som en av flera möjliga diskurser – som en radikal motsats till den tvingande och dominerande heterosexuella och fallocentriska diskurs som finns på både lingvistisk och litterär nivå.⁵⁷ Lesbianiseringen kan inte uppta hela texten, men den radikala gesten som utmärker Wittigs lesbiska skrift är det faktum att en lesbisk diskurs överhuvudtaget finns i texten och inte kan förnekas. Här är fragmenteringen av jaget en outhärlig strategi.

Wittig skriver in många lesbiska referenser i sin text. Den största och mest kända är Sapfo som omnämns åtskilliga gånger.⁵⁸ Även hennes hemvist, Lesbos, omnämns som en symbol för den lesbiska platsen.⁵⁹ Namascar Shaktini noterar att “In poem 34 Sappho performs the divine function of marking the lovers with a violet mark. The lavender colors- violet, mauve, purple, lavender and lilac-appear seventy-two times in the text, adding, as signifiers of lesbianism.”⁶⁰ Dessa lesbiska signifikanter finns där för att upprätthålla en ”lesbisk stämning” i texten. Eller som Cope förklarar: “Wittig seeks to make her practice of ‘lesbianization’ insidious, like an odor; you've already taken it in by the time you realize it surrounds you. Lesbianization is thus not merely a battle; it is a seduction, an erotic gamble, a forceful persuasion.”⁶¹ Genom att lura

---

⁵⁵ Cope, s. 84.

⁵⁶ Cope, s. 83.

⁵⁷ Cope, s. 85.

⁵⁸ Se exempelvis Wittig, *Le corps lesbien*, s. 58.

⁵⁹ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 20.

⁶⁰ Shaktini, “Monique Wittig’s New Language”, s. 87.

⁶¹ Cope, s. 80.

in läsaren i ett lesbiskt universum där man tvingas bekanta sig med och identifiera sig med lesbiskheten som existerar på alla plan, som norm och som enda önskvärd levnadssätt, lyckas Wittig lesbifiera språket och skapa en lesbisk text. Eftersom det är språket som skapar verkligheten är vår förståelse av den totalt avhängig det språk vi använder. Wittig utnyttjar detta och väljer att beskriva världen som lesbisk för att förändra den (textuella och materiella) verklighet hon verkar inom.

Texten innehåller också ett lesbifierande av mytologiska gestalter som nämns med kvinnligt namn. Exempelvis blir Akilles och Patroklos till ”Achillea” och ”Patroclea”.⁶² Till och med kristendomen lesbifieras när Kristus blir ”Christa la très crucifiée”.⁶³ Syftet är att syna den europeiska, litterära och kulturella kanon och göra de många manliga gestalterna till lesbiska för att belysa hur mannen har förståtts som allmän. Genom detta ställer Wittig frågan om varför det skulle vara mer neutralt för hela mänskligheten att identifiera sig med manliga gestalter snarare än kvinnliga och lesbiska. Vidare visar Wittig hur vårt vardagliga språk upprätthåller patriarkala och heterosexistiska normer och visar motstånd mot detta genom att på en språklig nivå göra det lesbiska till något universellt.

Även på ett metaforiskt plan jobbar Wittig med att komma bort från både det falloctriska och heteronormativa språket som stänger in det lesbiska subjektet. Genom att referera till en ”continent noir” går tankarna till Freuds teorier och Cixous förkastande av hans syn på den kvinnliga sexualiteten som en ”mörk kontinent”.⁶⁴ I likhet med Cixous använder Wittig begreppet för att ta avstånd från samhällets bild av den kvinnliga och lesbiska sexualiteten. I romanen nämns ”le continent noir” som den plats jaget tar adjö av och rör sig bort från.⁶⁵ Jaget reser bort från den dominerande kulturens syn på lesbisk sexualitet och mot öarna, mot Lesbos och Kythera, en plats där lesbisk sexualitet får finnas och ta plats. Just ön Kythera (*Cythère* på franska) är av särskild vikt i sammanhanget då ön är känd för sitt stora Afroditetempel och den påstått äldsta Afroditekulten i Grekland. Att Kythera dessutom var känd som ”purpurön” under antiken är knappast en (lesbisk) slump.⁶⁶ Den starka kopplingen mellan sexualitet och *Cythère* används av Wittig för att skapa en ny användning av ordet *cyprine* som i hennes lesbianisering av texten står för lubrikation, det vill säga slidsekret som produceras under sexuell

---

⁶² Wittig, *Le corps lesbien*, s. 30.

⁶³ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 30. ”Krista den mycket korsfästa” (övers. Athena Farrokzhad)

⁶⁴ Cixous, s. 7.

⁶⁵ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 20.

⁶⁶ *Nationalencyklopedin*, Kythera. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kythera> (hämtad 2021-12-10)

upphetsning.⁶⁷ Ordet nämns många gånger i texten, bland annat som det andra ordet i den första listan av kroppsdelar som den lesbiska kroppen består av.⁶⁸ Men även som en självklar del av flera sexscener i den prosalyriska texten, som ”entre tes jambes saoule de l’odeur qui de la cyprine vient montant de ton milieu”.⁶⁹ Att ladda ord med ny, lesbisk mening är ett exempel på hur Wittig manipulerar språket till att rymma lesbiska erfarenheter och begär. Det finns också starka paralleller till den historiska och samtida ovilja eller oförstående inför att ge språk till den kvinnliga kroppen och kvinnligt begär.⁷⁰ lesbiskt begär har varit och är ännu mer tabubelagt och genom att leka med det manliga språksystemet och spränga in lesbisk betydelse visar Wittig vad ett lesbiskt skrivande och språk kan vara. Här ser jag en koppling till Cixous sätt att leka med ordens dubbeltydighet och ljudlighet för att skapa ny betydelse som inte följer en fallologocentrisk ordning.⁷¹ Manipulerandet av språket för att kunna formulera upplevelser som tidigare har uteslutits ur språket länkar alltså samman Wittig med Cixous och *écriture féminine*.

I exemplet med *cyprine* blir det cirkulära sambandet mellan språk – kropp – begär och tillbaka till språket tydligt. Det är bespråkligandet av det lesbiska begäret som skapar lesbiskhet:

When I say ”I love you,” I want my words to perform their function, to turn you on, to recall desire (again). When I write “I love you,” I perform my passion in the letter. “I want you”: the letters materialize my desire, however imperfectly, mis-guidedly. They stand (in) for anticipation or longing, the absence of what I think I want. These words are as close as I can get to the truth of the fact: I ask them to enact my passion. What is the difference, the one without the other?⁷²

Här skriver Elizabeth A. Meese om hur språket är en absolut nödvändighet, nästan självaste förutsättningen, för att lesbiskhet ska kunna existera. Hon visar språkets intima

---

⁶⁷ *Le Robert*, cyprine. <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/cyprine> (hämtad 2022-01-04); *Svenska Akademiens ordlista*, lubrikation. <https://svenska.se/saol/?id=1764200&pz=7> (hämtad 2021-01-04)

⁶⁸ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 22.

⁶⁹ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 76. ”mellan dina ben berusad av lukten från lubrikationen som stiger upp från din mittpunkt” (min övers.)

⁷⁰ För att läsa mer om processen kring framtagandet av ord för kvinnokroppen och kvinnlig sexualitet som tidigare saknats, se exempelvis: RFSU. *Klittra är det nya ordet för kvinnors onani*. RFSU. 2015. <https://www.rfsu.se/om-rfsu/press/pressmeddelanden/2015/klittra-ar-det-nya-ordet-for-kvinnors-onani/> (hämtad 2022-01-04)

⁷¹ Munck, s. 196f.

⁷² Meese, s. 86f.

sammankoppling med begäret, som i sig är grundläggande för den lesbiska kroppen och det lesbiska (sexuella) subjektet. *Le corps lesbien* tar språkets makt på samma allvar och illustrerar detta genom att hela tiden hitta nya sätt att sätta ord på lesbisk passion. I sin maktkamp mellan de två begärande, lesbiska subjekten finns också något som Meese, med hjälp av Nicole Brossard, definierar som skrivandets själva början:

Difference locates itself relationally: we engage the subject matter, as object, in a particular way. In the particularity of that relationship, transgressing the difference between subject and object, woman and woman, I want to install the word "lesbian". Something happens when one woman desires another. Something happens when a woman reads or writes. As Nicole Brossard puts it, "If I desire a woman, if a woman desires me, then there is the beginning of writing" (*Aerial* 43).⁷³

Brossards ord ekar i Wittigs text. För när Wittig centrerar det lesbiska begäret samtidigt som hon använder språket på ett så pass medvetet sätt att läsaren inser dess konstruerade natur, blir det tydligt att det lesbiska begäret är skrivandets början även för henne.

Kropp, språk och begär hänger ihop. Det är samma mun som talar, samma läppar som formar ord som kysser. Kroppens materialitet skapas och bekräftas av det språk som beskriver den, och kroppens begär formar språket det uttrycks i. Denna treenighet är den lesbiska existensens förutsättning. Wittig är högst medveten om detta och leker med alla tre parametrar i sin text. Laddningen blir extra tydlig med tanke på att det franska ordet för språk, *langue*, också betyder tunga. I den allra sista listan av kroppsdelar står "LA LANGUE" som en av de sista delarna av den lesbiska kroppen.⁷⁴ Men det mest anmärkningsvärda exemplet är en scen där duet väcker jaget för att berätta med stor bestörtning att alla vokaler har försvunnit ur språket. För att jaget ska förstå situationen tvingas duet skriva ner vad som hänt. Jagets reflektion över det nya språket låter som följer: "Tes lèvres ta langue modulent le nouveau langage aux sons gutturaux, les consonnes prononcées les unes contre les autres bousculées produisent des grognements des rauquements des râclements [sic] de cordes vocales, ta voix inexpérimentée dans cette prononciation s'accélère ou se ralentit et cependant tu ne peux pas t'arrêter de parler" och jag tolkar stycket som en gestaltning av det bristfälliga språk som inte inrymmer det lesbiska

---

⁷³ Meese, s. 88.

⁷⁴ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 175. "TUNGAN" men också "SPRÅKET" (min övers.)

subjektets erfarenheter.⁷⁵ Det kliar och bubblar i halsen, språkljuden snubblar över stämbanden och något saknas. Vokalernas försvinnande kan symbolisera det språk som saknar ord för lesbiskt begär och subjektskap. Det faktum att duet tvingas formulera i skrift vad som inte kan sägas blir också till en symbol för skrivandets kraft och möjlighet att förmedla det marginaliserade subjektets erfarenheter. Detta för oss vidare till analysens sista del om att konstruera ett subjekt och språkets fallgropar.

Att konstruera ett subjekt

Mara Lee diskuterar kroppens funktion i skrivandet och menar att Andras kroppar påverkar skrivandet på ett speciellt sätt. Kroppen påverkar skrivandet, speciellt för den som är Annan. Men det finns också en paradox här: ”Alla kroppar är inte bekväma med att hackas upp till råmaterial, eller att visas upp i sin materialitet. Ty, att ses som ett stycke kött är inget nytt för dem [...] eftersom det i alltför hög grad påminner om det förtryck och den inspärning som de kroppar som kallas för *Andra* / dagligen / utsätts för.”⁷⁶ Lee menar här att det kan finnas ett stort obehag i att visa sin *différance* och stycka upp sin kropp textuellt, eftersom detta är vad den dominerande kulturen gör med *Andra* kroppar hela tiden. Dock tycks Wittig resonera att det vore osant att inte göra det eftersom det handlar om att avslöja hur makten har styckat upp en och erkänna det som sin verklighet. Ytterligare en aspekt är receptionen av litteratur som tydligt är färgat av den marginalisering som författaren upplevt som Annan. Till skillnad från Wittig som menade att det marginaliserade subjektet kommer accepteras så länge det litterära verket håller hög kvalitet, verkar Lee inte ha samma förtroende för den allmänna läsaren då hon menar att ”*Andra* kroppars materialitet aktiverar sällan avantgarde-läsningen, utan snarare: självbiografins, bekännelsens (eller till och med: pornografins) läsning”.⁷⁷

Kroppens konflikt i det marginaliserade subjektets skrivande fortsätter att vara i fokus hos Lee, som betonar skillnaden på att *skriva om* (alltså re-write, inte write about) kroppen och *skriva med* kroppen. Det finns ett dilemma i att antingen vilja uppmärksamma skillnaden och skriva om den, att lyfta sina kroppsliga erfarenheter, eller att vilja utradera all skillnad i ett försök att göra sig fri från förtryck. Från den feministiska litteraturteoretikern Toril Moi lånar

---

⁷⁵ Wittig, *Le corps lesbien*, s. 116. ”Dina läppar din tunga modulerar det nya språket av gutturala ljud, konsonanterna uttalade mot varandra ihopknuffade skapar grymtanden hesheter harklingar från stämbanden, din oerfarna röst i detta uttal ökar farten eller saktar in och emellertid kan du inte hejda dig från att tala” (min övers.)

⁷⁶ Lee, s. 58.

⁷⁷ Lee, s. 58.

Lee begreppet "Beauvoirs dilemma" och sammanfattar det som följer: "om vi skriver mot kroppen riskerar vi att utplåna vår subjektivitet och nedvärdera våra specifika erfarenheter, och om vi skriver med kroppen riskerar vi att spärras in i kroppens fångelse."⁷⁸ Att skriva med kroppen är det som Cixous gör sig skyldig till i att säga sig skriva sin kvinnlighet, och det är precis vad Wittig och många med henne har sett som en farlig och patriarkal biologisk determinism i feminismens namn. Samtidigt kan man inte påstå att Wittig skriver mot kroppen – tvärtom är *Le corps lesbien* extremt inriktad på att skriva subjektiva och kroppsliga erfarenheter. En relevant invändning till detta är att det inte går att tala om den lesbiska kroppen i bestämd form, eftersom det inte finns *en* lesbisk erfarenhet utan en mångfald av lesbiska erfarenheter och kroppar.

Som jag ser det har Wittig i *Le corps lesbien* lyckats både skriva *med* kroppen och skriva *om* kroppen. Samtidigt som hon genom uppräknandet av kroppsdelar bygger upp och konstruerar en lesbisk kropp (hon skriver *om* den, skriver mot den dominerande kulturens förståelse av den) så skriver hon den lesbiska kroppens specifika erfarenheter och låter den tala. Det lesbiska begäret och det lesbiska subjektets uppbyggnad förstår jag som ett sätt att skriva *med* kroppen och ett sätt att ge röst åt kroppens specifikt lesbiska erfarenheter. Här kan man tolka det som att Wittig gått runt de Beauvoirs dilemma genom att ägna sig åt båda skrivpraktikerna samtidigt.

Lee lyfter fram att Héléne Cixous är ett utmärkt exempel på ett skrivande som gränsar mellan teori och poesi eftersom hon visar hur det poetiska språket kan användas för att säga saker som det teoretiska inte förmår. Vem som helst som läst Cixous känner säkert igen hennes sätt att använda poetiska stilgrepp för att få fram en teoretisk poäng och hur hon låter det litterära språket fungera som ett verktyg som leder den teoretiska tanken djupare.⁷⁹ Precis som Mara Lee vill jag citera genusvetaren Evelina Johansson som förklarar det poetiska språkets unika möjlighet på följande vis:

Genom att bruka det poetiska språkets tvetydighet ställs vi inte inför valet mellan att antingen uppvärdera eller förneka kvinnan som begrepp. Även ett välmenande bejakande riskerar, som så många har visat, att reproducera en förtryckande ordning. Samtidigt kan en ensidig dekonstruktion leda till en blindhet inför den verklighet vi lever i och ett förnekande av erfarenheter och identiteter formade av denna verklighet. [...] Det poetiska

---

⁷⁸ Lee, s. 63.

⁷⁹ Lee, s. 65.

språkets radikalitet ligger i att det möjliggör en kamp som sker på flera, ibland motstridiga, nivåer samtidigt.⁸⁰

Det är alltså det poetiska språkets inbyggda karaktär av ambiguitet och tvetydighet som gör det möjligt för Wittig att skriva den lesbiska erfarenheten på de två motstridiga planen samtidigt. Denna användning av det poetiska språkets möjlighet är signifikant eftersom det dels knyter an Wittig och *Le corps lesbien* till Cixous och *écriture féminine*, men också eftersom det utforskar möjligheten att uttrycka en lesbisk verklighet utanför feministisk och politisk teori. Det poetiska språkets unika möjlighet till att beskriva flera, ofta motstridiga, aspekter av samma ämne samtidigt är både det som skiljer litteraturen och teorin åt, men också det som ger litteraturen dess potential att förändra samhället.

En potentiellt problematisk aspekt av Wittigs lesbiska skrivande är dess heltäckande anspråk. Att påstå sig skriva fram *den* lesbiska kroppen, som om det bara fanns en, eller att påstå sig täcka in allas erfarenheter i sin beskrivning av ett marginaliserat subjekt är inget som brukar tas emot väl i vår samtid, där intersektionell analys präglar den feministiska och queera diskursen.⁸¹ Därför vore det föga förvånande om denna kritik riktades mot Wittig och hennes påstådda kompletta beskrivning av den lesbiska kroppen. Kritiken är visserligen befogad, men om den används för att avfärda Wittigs lesbiska subjektskapande har en viktig poäng förbisetts. Karin Cope belyser att även om Wittigs lesbiska subjekt säger sig vara universellt är det trots det "not a seamless whole, the One of patriarchal male 'major' subjectivity".⁸² Snarare är det marginaliserade subjektet splittrat och fragmenterat i sin natur, vilket öppnar upp för en helt annan förståelse av *den* lesbiska kroppen. "The minority subject" har inbyggt i sig en skillnad och multiplicitet som det (manligt) allmänna inte kan uppvisa utan att ge upp en del av sin makt. Cope menar att styrkan i det marginaliserade subjektet finns i möjligheten att vara fragmenterad och ändå (eller kanske just därför) politiskt utmanande. Denna fragmentering leder till det så kallade *death of the subject*, och här lägger Cope till att "'the death of the subject' does not mean the disappearance of subjectivity altogether but the abandonment of the myth of the supreme, fully present, fully conscious, fully intentional, universal subject as the only figure of

---

⁸⁰ Lee, s. 65.

⁸¹ Begreppet intersektionalitet myntades av den amerikanska forskaren Kimberlé Crenshaw och handlar i korthet om att "synliggöra specifika situationer av förtryck som skapas i skärningspunkter för maktrelationer baserade på ras, kön och klass." enligt Paulina de los Reyes i artikeln om intersektionalitet, *Nationalencyklopedin*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/intersektionalitet> (hämtad 2022-01-04)

⁸² Cope, s. 78.

subjectivity. When the subject is dead, subjects, however fragmented and fragmentary, remain to write and be written”.⁸³ I min tolkning av *Le corps lesbien* ser jag hur Wittig har gestaltat just det fragmenterade, lesbiska subjektet.

Avslutande diskussion

Visar *Le corps lesbien* vad ett lesbiskt skrivande är eller kan vara? Är Wittigs text, som en referens till *écriture féminine*, ett slags *écriture lesbienne*? Ja, på ett sätt. På ett Cixouskt opålitligt vis skapar texten osäkerhet kring vad lesbiskhet är och kan vara, både genom språk och innehåll. Grammatiken är uppstyckad, vi känner inte igen den, och samma sak med ”lesbiskhet”. Samtidigt finns en stor skillnad i Cixous och Wittigs respektive syn på ”kvinnlighet”. Det är uppenbart att de har olika strategier – Cixous fokuserar på kvinnans *différance* och jag förstår argumentet som säger att hon därmed reproducerar samma förståelse av kön som underordnat kvinnan. Det Cixous anser är att bryta med den manliga traditionen är enligt Wittig inte radikalt nog, utan fortsätter bara att ge den manliga diskursen rätt eftersom den bekräftar den patriarkala uppdelningen av människor i män och kvinnor. Wittig däremot tar ett steg bort från kvinnlighet då hon fokuserar på lesbiskhet, vilket genom sitt avståndstagande från män inte präglas av den underordning som annars, enligt Wittig, definierar vad ”kvinna” innebär och står för.

Finns det då något att vinna på att applicera Cixous ideal för och praktik av den kvinnliga skriften på Wittig? Det kan verka som att deras fundamentalt olika förståelse av kvinnan gör ett sådant grepp meningslöst. Trots detta vill jag framhålla att de har samma grundinställning till skriftens subversiva kraft. De är överens om att språksystemet har en inneboende, förtryckande manlighet i sig och förenas i sin tro på det litterära språkets förmåga att producera en annan politisk verklighet än den som det vardagliga språket reflekterar (och upprätthåller). Några av de konkreta skrivandestrategier som Cixous lyfter fram som karaktäristiska för *écriture féminine* återfinns hos Wittig, men på vissa punkter går hon tvärtemot. Cixous är förtjust i sexuell metaforik och använder gärna kvinnligt kodade metaforer – exempelvis kan det kvinnliga skrivandet liknas med förlossning och den kvinnliga skriften ska nedtecknas med modersmjölken som vitt bläck.⁸⁴ Wittig ser alla metaforer som en del av den patriarkala

---

⁸³ Cope, s. 78.

⁸⁴ Munck, s. 163–176.

mystifieringen av kvinnans kropp och sexualitet, och vänder sig mot detta genom sin sakliga, noggranna, konkreta och nästan medicinska återgivning av kroppen. Däremot finns samma lust att experimentera, manipulera och ljuda med språket. Sången, det oväntade och kanske rentav chockerande återfinns. Det finns definitivt ett motstånd mot den tystnad som tidigare dominerat de kvinnliga respektive lesbiska erfarenheterna. En vilja att sätta ord på, ett mod och en djärvhet.

Den Cixouska uppmaningen att kvinnan ska skriva sin kropp kan uppfattas som en biologisk och essentialistisk, men den måste inte det.⁸⁵ Som Mara Lee skriver kan det också handla om att erkänna att vissa av de erfarenheter man bär på kommer av den dominerande kulturens syn på ens kropp, men det talar också till upplevelsen att hela tiden bli förminskad till *endast* kropp snarare än ett helt subjekt. Att ”skriva sig själv” blir då en radikal uppmaning att skriva de erfarenheter som det marginaliserade subjektet bär på i egenskap av ”kropp”. Den här inställningen till skrivandet återfinns i Wittigs verk och litterära ambitioner. Sammanfattningsvis menar jag att det är felaktigt att uppmåla Wittigs litterära gärning som en motpol till Cixous eftersom hon är kritisk till den diskurs kring kvinnlighet Cixous är med och skapar genom *écriture féminine* snarare än själva skrivandepraktiken i sig. I relation till Cixous’ *écriture féminine* och Jean Genets *écriture homosexuelle*, ser jag definitivt Monique Wittig som en pionjär för *une écriture lesbienne*. Men det är inte så enkelt som att *écriture féminine* plus *écriture homosexuelle* är lika med *écriture lesbienne* – *écriture lesbienne* är inte en homosexuell version av kvinnligt skrivande. Eftersom lesbiska står utanför dyaden män/kvinnor är ett lesbiskt skrivande något helt annat. Wittig beskriver en kropp och sexualitet som, till skillnad från Cixous, inte står i relation till mannen. Detta kan ses som själva grundskillnaden mellan *écriture féminine* och *écriture lesbienne* och innebär att inte bara vända sig mot den dominerande kulturen inom dess egen diskurs utan att också sträva efter att skapa en ny tolkningsmöjlighet inom den rådande diskursen, som i fallet av Wittigs lesbiska universalism.

Som många före mig har påpekat går det inte att stå utanför språket samtidigt som man använder språket. Det går inte att bara kliva ur diskursen och skapa en ny, helt oberoende av den rådande. Det som däremot är möjligt är att skapa fler lager och fler möjligheter till tolkning. Genom den fragmentariska uppbyggnaden av texten och brott mot grammatiska strukturer ser jag hur Wittig möjliggör lesbiskhetens existens. Den särskilda möjligheten att skriva fram lesbiska erfarenheter genom att använda sig av det poetiska språkets inbyggda tvetydighet och

---

⁸⁵ Här åsyftas citatet ”Kvinnan måste skriva sig själv, kvinnan måste skriva om kvinnan och föra kvinnorna till skriften, som de varit skilda från lika brutalt som sina kroppar”. Cixous, s. 5.

mångfaldighet blir tydlig. De lesbiska erfarenheter som tar plats i Wittigs text är även de mångtydiga. Det finns plats för passion, hängivelse, våldsamhet, fruktan. Även ensamhet, kollektivism och det nästan äckligt kroppsliga existerar. Genom listor, ett j/ag som skrivs som *j/e* och fragmenterade stycken av en berättelse om lesbisk åtrå skriver Wittig fram lesbiska erfarenheter.

Litteraturförteckning

Tryckt material

Butler, Judith, *Gender Trouble*, New York 1990

Cixous, Hélène, *Medusas skratt*, översättning av Sara Gordan och Kerstin Munck, Stockholm 2015

Cope, Karin, "Plastic Actions: Linguistic Strategies and Le Corps Lesbien", *Hypatia* vol. 6, no. 3, 1991: 74–96. Hämtat från <http://www.jstor.org/stable/3809840> 2021-11-29.

De Lauretis, Teresa, "When Lesbians Were Not Women", i *On Monique Wittig: Theoretical, Political, and Literary Essays*, s. 51-62

Edenheim, Sara, "Kvinnor under uppbrott. Wittig, Butler och samtidens dialektik" i *Vad är en kvinna? Språk materialitet, situation*, Evelina Johansson Wilén och Johanna Sjöstedt (red.), s. 123–151, Göteborg 2021.

Griffin Crowder, Diane, "Amazons and Mothers? Monique Wittig, Hélène Cixous and Theories of Women's Writing", *Contemporary Literature* vol. 24, no. 2, 1983: 117–44. doi: 10.2307/1208100

Kłaniecki, Benjamin, "Reading Bruce Chatwin: Towards an *écriture homosexuelle*" i *Talking Bodies Vol. II. Bodily Languages, Selfhood and Transgression*, Bodie A. Ashton, Amy Bonsall och Jonathan Hay (red.), s. 41-65. London 2020. E-bok.

Lee, Mara, *När Andra Skriver. Skrivande som motstånd, ansvar och tid*, Göteborg 2014, nummer 50 i serien ArtMonitor, Diss: Göteborgs universitet

Martindale, Kym, "Author(iz)ing the Body – Monique Wittig, "The lesbian body" and the Anatomy of Texts of Andreas Vesalius", *European Journal of Women's Studies*, vol. 8 no. 3, 2001: 343-356. Hämtad från <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/12592950.pdf> 2021-11-05.

Meese, Elizabeth A., (*SeM*) *erotics: theorizing lesbian : writing*, New York 1992

Munck, Kerstin, *Att föda text. En studie i Hélène Cixous författarskap*, Stockholm/Stehag 2004

Rosenfeld, Marthe, "The Linguistic Aspect of Sexual Conflict: Monique Wittig's 'Le Corps Lesbien.'", *Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, vol. 17, no. 2, 1984: 235–41. Hämtad från <http://www.jstor.org/stable/24778798> 2021-11-30.

Shaktini, Namascar, "Displacing the Phallic Subject: Wittig's Lesbian Writing", *Signs*, vol. 8, no. 1, 1982: 29–44. Hämtat från <http://www.jstor.org/stable/3173480> 2021-12-08.

Shaktini, Namascar, "Monique Wittig's New Language", *Pacific Coast Philology*, vol. 24, no. 1/2, 1989: 83–93. doi: 10.2307/1316604

Shaktini, Namascar (red.), *On Monique Wittig: Theoretical, Political, and Literary Essays*, Chicago 2005

Stephens, Elizabeth, *Queer Writing. Homoeroticism in Jean Genet's Fiction*, London 2009. E-bok.

Wenzel, Hélène Vivienne, "The Text as Body/Politics: An Appreciation of Monique Wittig's Writings in Context", *Feminist Studies*, vol. 7, no. 2, 1981: 264–87. doi: 10.2307/3177524

Wittig, Monique, *Le corps lesbien*, Paris 1973

Wittig, Monique, *The Lesbian Body*, översättning av David Le Vay, New York 1975

Wittig, Monique, *The straight mind and other essays*, Boston 1992

Otryckt material

de los Reyes, Paulina, intersektionalitet,

Nationalencyklopedin. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/intersektionalitet> (hämtad 2022-01-04)

Le Robert, cyprine. <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/cyprine> (hämtad 2022-01-04)

Svenska Akademiens ordlista, lubrikation. <https://svenska.se/saol/?id=1764200&pz=7> (hämtad 2021-01-04)

Nationalencyklopedin, Monique

Wittig. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/monique-wittig> (hämtad 2021-12-02)

Nationalencyklopedin, Kythera. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/kythera> (hämtad 2021-12-10)

RFSU. *Klittra är det nya ordet för kvinnors onani*. RFSU. 2015. <https://www.rfsu.se/om-rfsu/press/pressmeddelanden/2015/klittra-ar-det-nya-ordet-for-kvinnors-onani/> (hämtad 2022-01-04)